

Budowanie strategii przeciwdziałania przemocy w szkole. Rola i zadania szkoły na tle ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich.

Motto

Trudno jest żyć w dzisiejszym świecie, a będzie jeszcze trudniej. Społeczeństwo i świat wcale nie ułatwiają nam zrozumienia sensu naszego istnienia i nie doradzają nam, jaką drogę życiową powinniśmy obrać dla naszego i cudzego dobra.

CO TO JEST AGRESJA I PRZEMOC?

Zdefiniowanie pojęcia agresji i przemocy jest trudnym i złożonym zadaniem.

W psychologii **agresja** oznacza „działanie skierowane przeciwko osobom lub przedmiotom, wywołującym u jednostki niezadowolenie lub gniew”.

Agresja może występować w postaci fizycznej lub słownej, może przejawiać się w formie bezpośredniej - skierowanej na osobę lub rzecz wywołującą uczucie wrogości i w formie przemieszczonej - skierowanej na obiekt zastępczy.

Zatem agresja może być:

- wobec osób,
- werbalna (przekleństwa, wyzwiska, groźby, obmowa, hałaśliwe zachowanie),
- fizyczna (bójki, uderzenia, zranienia, przemoc seksualna, wymuszanie okupu),
- przeciw dobrom materialnym (kradzieże, wandalizm),
- bierna tzw. agresja uśpiona (odmowa zabierania głosu i uczestniczenia tzw. klimat agresji, który tworzy się gdy mamy poczucie, że nie możemy darzyć drugiego człowieka zaufaniem, gdy zachowanie ludzi z naszego otoczenia jest nieprzewidywalne, a my znaleźliśmy się w pozycji defensywnej, obok panuje prawo odwetu, a my czujemy się poniżeni i przekreśleni),
- autoagresja (samobójstwa, samookaleczenia).

Wśród naukowców do dziś nie został rozstrzygnięty spór o to, czy ma ona charakter wrodzony, czy nabyty. Ch.N.Cofer i M.H. Appley wyróżniają cztery koncepcje dotyczące źródeł agresji. Według jednej z nich agresja jest instynktem. Druga ujmuje ją jako reakcję na frustrację, trzecia traktuje jako nabyty popęd, a czwarta uznaje zachowania agresywne jako wyuczone przez wzmacnianie. Pojęć agresja i przemoc niejednokrotnie używa się zamiennie. Definicje przemocy zawierają trzy podstawowe kryteria: rodzaj zachowania, intencje i skutki.

Przemoc - to zachowania agresywne i jednocześnie destruktywne w stosunku do innej osoby lub grupy osób, w wyniku których inne osoby ponoszą uszczerbek na ciele lub w zakresie funkcji psychicznych.

Jest to bezpośrednie oddziaływanie jednego człowieka na drugiego w celu zmuszenia go, wbrew jego woli, do zmiany zachowań, zmiany systemu wartości bądź poglądów w jakiejś sprawie.

Działanie takie stwarza sytuacje zagrażające bezpieczeństwu fizycznemu lub psychicznemu.

Przemoc powstaje zwykle na podłożu emocjonalnym, ale czasem jest działaniem ściśle i dokładnie zaplanowanym zarówno pod kątem doboru ofiar, zastosowanych form przemocy, a także celów, które napastnik zamierza osiągnąć.

Według J. Mellibrudy przemoc jest zawsze intencjonalna, narusza prawa i dobra osobiste jednostki, zawsze powoduje szkody.

Przemoc ma tendencje do powtarzania się, jest często rozpaczliwym zagłuszeniem poczucia niemocy. Za przemoc odpowiedzialny jest sprawca, bez względu na to, co zrobiła ofiara. Niektóre przejawy grożenia przemocą są w istocie aktami przemocy.

Istnieje jeszcze **mobbing** – jest to zjawisko „fali”, szykanowania i izolowania niektórych członków grupy, okazywanie im pogardy, agresji i przemocy. Dotyczy w tym samym stopniu naszych dzieci co nas samych – w sytuacjach społecznych, zawodowych i rodzinnych.

Czynniki ryzyka wystąpienia zachowań agresywnych i przemocowych mogą tkwić w środowisku rodzinnym, szkolnym lub w grupie rówieśniczej. Zachowania tego typu mogą być również generowane przez środki masowego komunikowania czy gry komputerowe albo wynikać z cech osobowych jednostki.

Środowisko rodzinne

Jest to pierwsze środowisko wychowawcze w życiu dziecka. Stwarza podstawy do rozwoju społecznego i w dużej mierze wpływa na zachowanie dziecka.

W środowisku rodzinnym niekorzystnymi czynnikami wywołującymi zachowania agresywno-przemocowe są:

- niewłaściwe postawy wychowawcze rodziców (zbytняя pobłażliwość lub rygorizm, brak zgodności co do metod wychowawczych),
- brak opieki i kontroli (najczęściej ze strony matki),
- apodyktyczność przejawiająca się brutalnym traktowaniem, biciem, ostrymi wybuchami gniewu,
- wrogi lub obojętny stosunek uczuciowy jednego z rodziców,
- brak harmonijnego współżycia w rodzinie,
- negatywne wzorce zachowań prezentowane przez rodziców,
- cechy temperamentalne dziecka (cechy odziedziczone).

Środowisko szkolne

Do niekorzystnych czynników wywołujących zachowania agresywno - przemocowe w środowisku szkolnym zalicza się najczęściej:

- obowiązki związane z uczęszczaniem do szkoły (uczeń musi chodzić do szkoły, musi przebywać w zamkniętej przestrzeni, musi odrabiać lekcje itp.),
- konieczność podporządkowania się cudzym decyzjom sterującym aktywnością,
- ograniczanie wyboru działania,
- presję czasową - np. ponaglanie ucznia do szybszego mówienia, czytania ub pisanie,
- niesprawiedliwe ocenianie,
- częste upomnienia - np. wytykanie wad,
- nadmierne zagęszczenie w szkole (np. ciasne korytarze, przepełnione klasy).

Środowisko rówieśnicze

Oprócz środowiska rodzinnego i szkolnego duży wpływ na funkcjonowanie dzieci i młodzieży ma grupa rówieśnicza.

Im starsze dziecko, tym wpływ grupy rówieśniczej staje się bardziej znaczący. Grupy uczą współdziałania, dają poczucie bezpieczeństwa i przynależności, stwarzają możliwość wymiany poglądów. Stwarzają warunki do podejmowania bardziej śmiałych i odważnych zachowań. Mogą też zachęcać i dopingować do podejmowania zachowań ryzykownych, w tym agresywno-przemocowych. Grupa rówieśnicza może także modelować takie zachowania i osłabiać poczucie indywidualnej odpowiedzialności.

Środki masowego przekazu

Środki masowego przekazu, w emitowanych przez siebie programach i zamieszczanych informacjach często prezentują przemoc w różnorodnych formach i przejawach.

Przeprowadzone badania wskazują, że pokazywane czy też publikowane obrazy i informacje mają wpływ na modelowanie zachowań agresywnych, w szczególności u dzieci i młodzieży.

Im młodsze dziecko tym większe prawdopodobieństwo, że będzie miało trudność w odróżnianiu w treściach medialnych fikcji od realiów otaczającego środowiska.

Czynniki osobowe

Osobowe czynniki ryzyka wystąpienia przemocy i agresji dotyczą zarówno ofiar, jak i sprawców przemocy. Wśród ofiar agresji i przemocy wyróżniamy ofiary pasywne i prowokujące.

Ofiary pasywne charakteryzują się wrażliwością, nieśmiałością, niepewnością, podwyższonym poziomem lęku, nieumiejętnością obrony, płaczliwością lub wycofywaniem się w przypadku ataku. Mogą mieć przekonanie o swojej niskiej wartości, czuć się osamotnione i opuszczone; często są słabsze fizycznie, bezpieczniej czują się w kontaktach z dorosłymi niż z rówieśnikami.

Ofiary prowokujące charakteryzują się nadmierną aktywnością, pobudliwością, zmiennością nastrojów i humorów. Mogą być uciążliwe, niezdarne, wprowadzać zamieszanie i niepokój, drażnić otoczenie. Charakteryzuje ich również deficyt koncentracji i uwagi. W związku z tym wytwarzają wokół siebie atmosferę napięcia, prowokując do negatywnych reakcji ze strony innych.

Sprawców przemocy charakteryzuje tendencja do wyśmiewania lub szydzenia z innych, łatwej irytacji, celowego mówienia rzeczy, które mogą kogoś zranić lub komuś zagrozić.

Agresorzy bywają silniejsi od rówieśników, bardziej sprawni fizycznie. Mają potrzebę dominowania i tyranizowania innych. Charakteryzuje ich niski próg tolerancji na frustrację, trudności w przystosowaniu się do panujących norm i zasad oraz niski poziom samokontroli, szczególnie w zakresie regulacji emocji.

Może to łączyć się z niezaspokojonymi potrzebami (np. akceptacji, miłości, bezpieczeństwa, osiągnięć, poważania), wysokim poziomem lęku, nieumiejętnością radzenia sobie z sytuacjami trudnymi i konfliktowymi, z przedmiotowym i instrumentalnym sposobem traktowania innych.

DZIAŁANIA PROFILAKTYCZNE W SZKOLE

Szkoła stanowi ważne miejsce w systemie działań profilaktycznych. Współczesne podejście do profilaktyki zakłada, że u podstaw przejawianych przez dzieci i młodzież zachowań ryzykownych leżą te same lub podobne motywy. Zachowania te służą:

- zaspokojeniu najważniejszych potrzeb psychicznych (miłości, akceptacji, uznania, bezpieczeństwa, przynależności),
- realizacji ważnych zadań rozwojowych (np. określeniu własnej tożsamości, uzyskaniu niezależności od dorosłych),
- radzeniu sobie z przeżywanymi trudnościami życiowymi (redukcji lęku i frustracji).

Badania wykazały, że zachowania ryzykowne mogą się również nawzajem zastępować i najczęściej ze sobą współwystępują. Pogląd, że młodzież zachowuje się w sposób ryzykowny dla przyjemności, nie znajduje naukowego potwierdzenia.

Zachowanie młodego człowieka zależy od jego indywidualnych cech oraz od czynników występujących w środowisku. Mogą one mieć charakter chroniący (czynnik chroniący) lub zwiększający możliwość podjęcia określonego zachowania (czynnik ryzyka).

Do czynników chroniących należą:

- silna więź emocjonalna z rodzicami,
- zainteresowanie nauką szkolną,
- regularne praktyki religijne,
- poszanowanie prawa, norm, wartości i autorytetów społecznych,
- przynależność do pozytywnej grupy.

Czynniki ryzyka to cechy, sytuacje, warunki sprzyjające powstawaniu zachowań ryzykownych, np.:

- wysoki poziom lęku i niepokoju,
- niska samoocena,
- niedojrzałość emocjonalna i społeczna,
- słaba kontrola wewnętrzna,
- nierealistyczne oczekiwania wobec siebie i otoczenia,
- brak zainteresowania nauką szkolną,
- zaburzona więź z rodzicami,
- nieprawidłowa struktura rodziny.

Skuteczne działania profilaktyczne powinny koncentrować się na wzmacnianiu czynników chroniących i eliminowaniu lub osłabianiu czynników ryzyka. Działania te powinny być adresowane do całego środowiska szkolnego, tj. uczniów, rodziców, nauczycieli oraz innych osób zatrudnionych w szkole.

Działania profilaktyczne adresowane do dzieci i młodzieży można realizować na trzech poziomach:

Profilaktyka pierwszorzędowa skierowana jest do grup niskiego ryzyka. Działaniami obejmuje się szerokie, niezdiagnozowane populacje. Profilaktyka pierwszorzędowa ma dwa cele — promocję zdrowego stylu życia oraz opóźnienie wieku inicjacji. Realizatorami działań w profilaktyce pierwszorzędowej są przede wszystkim nauczyciele wspierani przez psychologów, pedagogów i innych specjalistów, a terenem działań jest głównie szkoła.

Profilaktyka drugorzędowa adresowana jest do grup podwyższonego ryzyka. Celem działań jest ograniczenie głębokości i czasu trwania dysfunkcji, umożliwienie wycofania się z zachowań ryzykowanych (np. poradnictwo rodzinne i indywidualne, socjoterapia). W profilaktyce drugorzędowej realizatorami są głównie specjaliści: psychologowie, pedagodzy, socjoterapeuci, trenerzy.

Działania prowadzone są najczęściej w formie zajęć specjalistycznych w szkołach, świetlicach socjoterapeutycznych i profilaktyczno-wychowawczych, poradniach psychologiczno-pedagogicznych i poradniach specjalistycznych.

Profilaktyka trzeciorzędowa adresowana jest do grup wysokiego ryzyka. Ma ona na celu przeciwdziałanie pogłębianiu się procesu chorobowego i degradacji społecznej oraz umożliwienie powrotu do normalnego życia w społeczeństwie. Jest to głównie leczenie, rehabilitacja i resocjalizacja.

W profilaktyce trzeciorzędowej realizatorami programów są przede wszystkim lekarze specjaliści, psychologowie, psychoterapeuci, pracownicy socjalni, specjaliści z zakresu resocjalizacji.

Na wszystkich poziomach profilaktyki stosuje się **strategie** odpowiednie do wieku, rodzaju problemów i stopnia zagrożenia.

Strategie (działania) informacyjne - ich celem jest dostarczenie adekwatnych informacji na temat skutków zachowań ryzykownych i tym samym umożliwienie dokonywania racjonalnych wyborów.

Strategie edukacyjne - ich celem jest pomoc w rozwijaniu ważnych umiejętności psychologicznych i społecznych (umiejętność nawiązywania kontaktów z ludźmi, radzenia sobie ze stresem, rozwiązywania konfliktów, opierania się naciskom otoczenia).

Strategie alternatyw - ich celem jest pomoc w zaspokojeniu ważnych potrzeb (np. sukcesu, przynależności) oraz osiąganie satysfakcji życiowej przez stwarzanie możliwości zaangażowania się w działalność pozytywną (artystyczną, społeczną, sportową).

Strategie interwencyjne - ich celem jest pomoc osobom mającym trudności w identyfikowaniu i rozwiązywaniu problemów oraz wspieranie w sytuacjach kryzysowych.

Strategie zmniejszania szkód -ich celem jest chronienie społeczeństwa i samej jednostki przed skutkami jej ryzykownych zachowań. Adresatami tych działań są osoby z grupy najwyższego ryzyka.

Inne strategie proponuje W.B. Hansen, który dokonał gradacji ich skuteczności:

1. Strategia „przekonania normatywne” - polega na zakwestionowaniu nieprawidłowych norm, przekonań i oczekiwań społecznych (np. wszyscy są agresywni) poprzez konfrontowanie tych przekonań ze stanem faktycznym i na tej podstawie zbudowanie norm, przekonań i oczekiwań prawdziwych i pozytywnych.

2. Strategia „osobiste postanowienia” — polega na motywowaniu uczniów do podejmowania osobistych i kontrolowanych tylko przez siebie postanowień dotyczących ważnych wyborów życiowych. Wzmacnia samoocenę, poczucie odpowiedzialności i samokontrolę.

3. Strategia „kształtowanie systemu wartości” — polega na odkrywaniu, nazywaniu i przyjmowaniu przez młodych ludzi wartości mających dla nich największe znaczenie. Zabezpiecza młodych ludzi przed ryzykiem podejmowania zachowań naruszających cenne wartości, takich jak np. zdrowie, życie.

4. Strategia „informowanie o realnych konsekwencjach” - polega na przekazywaniu informacji o realnych szkodach, bezpośrednich i odległych skutkach podejmowania zachowań ryzykownych.

5. Strategia „uczenie konstruktywnego odmawiania” - polega na kształtowaniu umiejętności radzenia sobie z presją i naciskiem innych osób czy grupy do podejmowania zachowań ryzykownych.

6. Strategia „alternatywne sposoby życia”- polega na wskazaniu innych, alternatywnych sposobów spędzania czasu oraz inspirowaniu do aktywności i rozwijania uzdolnień.

7. Strategia „wyznaczanie celów” - polega na stawianiu celów, wymagań, motywowaniu do osiągnięć.

8. Strategia „uczenie podejmowania decyzji” - polega na zwiększaniu zdolności do podejmowania racjonalnych decyzji w dokonywaniu wyborów.

9. Strategia „zwiększanie poczucia własnej wartości” - polega na odkrywaniu sposobów radzenia sobie z negatywnym stosunkiem do samego siebie w celu zwiększenia poczucia własnej wartości.

10. Strategia „umiejętność opanowania stresu” - polega na zwiększaniu umiejętności zaradczych w sytuacjach frustracji i stresu.

11. Strategia „dostępność pomagania”- polega na zwiększeniu wiedzy o dostępnych miejscach i formach pomocy oraz pozyskaniu wsparcia społecznego.

12. Strategia „nabywanie umiejętności społecznych”—polega na zwiększaniu zdolności do nawiązywania pozytywnych kontaktów interpersonalnych.

Ważne jest zintegrowanie działań profilaktycznych szkoły z działaniami prowadzonymi w tym zakresie w środowisku lokalnym.

We wszystkich społecznościach lokalnych istnieją instytucje i organizacje, które ze względu na rodzaj realizowanych przez siebie zadań podejmują działania z zakresu profilaktyki zachowań ryzykownych. Według założeń współczesnej profilaktyki instytucje te powinny ze sobą współpracować w ramach koalicji, szkoła zaś powinna być jednym z jej ogniw. Zintegrowane działania podejmowane np. przez gminne i miejskie komisje rozwiązywania problemów alkoholowych, ośrodki pomocy społecznej, sądy rodzinne, powiatowe centra pomocy rodzinie, poradnie psychologiczno-pedagogiczne, gminne i miejskie ośrodki kultury, placówki służby zdrowia, szkoły we współpracy z rodzicami dzieci i młodzieży, stanowią podstawowy warunek skuteczności oddziaływań profilaktycznych.

Szkola jest dobrym terenem oddziaływań profilaktycznych ponieważ jest miejscem:

- spotkania dzieci, młodzieży oraz najważniejszych osób dorosłych odpowiedzialnych za opiekę i wychowanie (rodziców i nauczycieli),
- intensywnego rozwoju interpersonalnego i społecznego,
- zadaniowej działalności uczniów,
- konfrontacji autorytetów i kształtowania się poczucia własnej tożsamości ucznia,
- wypełniania znacznej części aktywnego życia dzieci i młodzieży,
- weryfikacji oczekiwań rodziców związanych z własnym dzieckiem,
- pozwalającym na łatwy dostęp do środowiska dzieci i młodzieży i sprawną organizację prowadzonych oddziaływań.

Dzieci i młodzież to grupa charakteryzująca się wysokim poziomem aktywności, chłonności i ciekawości poznawczej. Dynamika rozwoju procesów poznawczych dzieci i młodzieży, zobowiązuje do dostosowywania form, metod i treści przekazu do ich możliwości percepcyjnych na poszczególnych etapach rozwoju.

W związku z powyższym realizowane w szkole działania profilaktyczne powinny być:

- dostosowane do poziomu rozwoju adresata w zakresie informacji i projektowanych ćwiczeń,
- rzetelne pod względem przekazywanych informacji,
- rzeczowe, bez odwoływania się do emocji i uczuć takich jak strach, poczucie winy czy też rozbudzanie ciekawości,
- dostosowane do poziomu posiadanej przez uczniów wiedzy bez podawania szczegółów, które mogłyby stanowić instruktaż nieprawidłowych zachowań.

Działania profilaktyczne w szkole powinny być planowane, mieć charakter długofalowy oraz dawać możliwość włączania nowych treści, stosownie do zaistniałych potrzeb (uwzględniać wymogi sytuacyjne). Konieczność takich modyfikacji dotyczy również zachowań agresywnych w szkole.

Ważne jest, aby profilaktyka agresji i przemocy znalazła swoje miejsce w realizowanych w szkole programach: wychowawczym, profilaktyki i nauczania. Skuteczne działania profilaktyczne powinny być spójne z treściami zawartymi w podstawie programowej kształcenia ogólnego, programem wychowawczym i profilaktyki, realizowane przez współpracujących ze sobą nauczycieli, zaakceptowane przez radę pedagogiczną i rodziców. Intensywność i formy działań zapobiegawczych zawsze powinny uwzględniać kontekst sytuacyjny.

W związku z tym istnieje konieczność właściwego przygotowania kadry pedagogicznej szkoły do podejmowania takich działań. Istotne jest, aby nauczyciele posiadali nie tylko wiedzę z zakresu prawidłowości rozwojowych dzieci i młodzieży oraz profilaktyki zachowań ryzykownych, aby mieli również świadomość własnych postaw i ograniczeń wobec podejmowanych problemów, posiadali umiejętności i kompetencje interpersonalne oraz doświadczenie w stosowaniu aktywnych form i metod pracy z grupą.

Dotyczy to m.in. problemu radzenia sobie z przeżywanymi emocjami takimi jak np. złość, gniew, żal oraz wyrażania ich bez konieczności odwoływania się do zachowań agresywnych i przemocowych.

Umiejętności te są niezbędne w pracy z dziećmi i młodzieżą, jak również przydatne w angażowaniu do współpracy rodziców. Skuteczność działań profilaktycznych zależy bowiem w równej mierze od sposobu ich realizowania w szkole jak i współdziałania rodziców w tych przedsięwzięciach.

Na terenie szkoły realizowana jest głównie profilaktyka pierwszorzędowa. Mogą jednak pojawić się sytuacje wymagające podjęcia wobec ucznia działań z obszaru profilaktyki drugo i trzeciorzędowej. W takich przypadkach działania szkoły winny być realizowane we współpracy z lokalnie działającymi instytucjami i organizacjami, które w ramach swoich kompetencji udzielają fachowej pomocy.

Ważne jest, aby w każdej szkole dostępny był wykaz osób i instytucji współpracujących w obszarze profilaktyki zachowań ryzykownych dzieci i młodzieży oraz świadczących pomoc na rzecz dziecka i rodziny.

Najlepszym modelem działania jest bliska współpraca osób - reprezentantów różnych instytucji i organizacji, znających lokalne środowisko i mających dobre rozeznanie w problemach charakterystycznych dla danego terenu.

AGRESJA I PRZEMOC W SZKOLNYM PROGRAMIE PROFILAKTYKI

Aby zbudować szkolny program profilaktyki uwzględniający problem agresji i przemocy w szkole należy podjąć działania mające na celu:

- identyfikację zjawiska,
- zdiagnozowanie stanu i potrzeb, określenie celów,
- wyznaczenie zadań, zaplanowanie działań i ich realizację,
- monitorowanie i ewaluację.

Pierwszy krok to identyfikacja uczniów, którzy są zagrożeni przemocą oraz tych, którzy stosują przemoc w szkole. Wszyscy pracownicy szkoły powinni być przygotowani do rozpoznawania uczniów - potencjalnych ofiar i potencjalnych sprawców.

Symptomy umożliwiające identyfikację uczniów - ofiar przemocy to:

- zamykanie się w sobie,
- smutek, przygnębienie,
- opuszczanie się w nauce,
- osamotnienie,
- zmienność nastrojów,
- objawy psychosomatyczne (np. bóle głowy, bóle brzucha),
- spóźnianie się do szkoły lub jej unikanie, wagary,
- trzymanie się blisko nauczycieli,
- bycie obiektem drwin ze strony kolegów,
- izolowanie się,
- ślady przemocy (sińce, zadrapania, zniszczone ubranie i przybory szkolne).

Sprawcy przemocy przejawiają symptomy takie jak:

- siła i sprawność fizyczna,
- silna potrzeba dominacji i podporządkowywania sobie innych,
- trudności w podporządkowywaniu się normom,
- impulsywność,
- mała tolerancja na frustrację,
- buntowniczność,
- agresja (również wobec dorosłych),
- słaba empatia wobec słabszych,
- obniżony poziom lęku,
- pozytywny obraz własnej osoby.

Identyfikacji problemu można dokonać różnymi metodami. Najprostszą są rozmowy z uczniami poruszające ważne dla uczniów sprawy dotyczące ich społeczności, dyskusje na temat poczucia bezpieczeństwa dzieci w szkole i w grupie rówieśniczej, postaw wobec brutalizacji życia, przemocy w mediach itp. (na poziomie dostosowanym do wieku dzieci i młodzieży).

Inne metody do wykorzystania na terenie szkoły to: debaty szkolne, happeningi, dyskusje panelowe, konkursy plastyczne lub inne formy przekazu przez sztukę, wypracowania na dany temat, rozmowy z rodzicami itp.

Diagnoza stanu i potrzeb ma na celu określenie zadań i sposobów ich realizacji, skierowanych na przeciwdziałanie zjawisku agresji i przemocy. Diagnozę tę powinien sporządzić zespół pracowników szkoły.

Przy sporządzaniu diagnozy można wykorzystać procedury polegające na ankietowaniu uczniów, nauczycieli, rodziców, analizowaniu dokumentacji szkolnej (np. dane na temat wagarów, problemów z zachowaniem, lub przestrzeganiem dyscypliny w szkole itp.), wywiadach i inne.

Kolejnym krokiem powinno być jednoznaczne określenie celu, jaki ma być osiągnięty w wyniku zrealizowanych działań profilaktycznych. Cel powinien być mierzalny, wynikający z przyjętych założeń teoretycznych, uwzględniający wyniki diagnozy. Przy planowaniu działań umożliwiających zrealizowanie celów należy uwzględnić przyczyny stwierdzonych problemów. Działania powinny być adresowane do wszystkich podmiotów środowiska szkolnego, uwzględniać kontekst lokalny i sytuacyjny. Z punktu widzenia efektywności programu ważne jest wykorzystanie, stosownie do stopnia zagrożenia, etapu rozwojowego i możliwości percepcyjnych odbiorców - możliwie wszystkich najważniejszych strategii, o których wcześniej była mowa.

Następny etap to szczegółowe określenie sposobów i terminów realizacji zadań oraz osób odpowiedzialnych za ich wykonanie. W programie należy uwzględnić również zasady monitorowania i ewaluacji programu.

Jeżeli w wyniku identyfikacji stwierdzono, że problemem środowiska szkolnego są zachowania agresywno - przemocowe uczniów należy dokonać wnikliwej analizy przyczyn ich występowania.

Wiadomo, że występujące czynniki ryzyka tego typu zachowań mogą tkwić w środowisku szkolnym, rodzinnym, rówieśniczym i cechach osobowych ucznia. Rolą szkoły jest ich osłabienie lub wyeliminowanie.

Jeżeli stwierdzono, że np.:

- przyczyny zachowań agresywno-przemocowych tkwią w środowisku rodzinnym, to w szkolnych działaniach profilaktycznych należy uwzględnić wsparcie rodziny w jej funkcji wychowawczej, np. poprzez psychoedukację, trening umiejętności wychowawczych, a w sytuacjach trudnych podjąć interwencję z możliwością zaangażowania instytucji działających na rzecz dziecka i rodziny;
- zachowania agresywne i przemocowe wynikają z cech osobowości ucznia, to w szkolnych działaniach profilaktycznych należy uwzględnić wyniki diagnozy psychologicznej (ewentualnie medycznej, pedagogicznej, logopedycznej), sformułowane na jej podstawie wskazówki i zalecenia oraz umiejętności nauczycieli w tym zakresie. Wspólnie z rodzicami ustalić indywidualny program oddziaływań terapeutyczno-wychowawczych;
- przyczyną występowania tego typu zachowań są niewystarczające (lub brak) umiejętności społeczne (nawiązywania kontaktów, budowania więzi, współpracy w grupie, rozwiązywania konfliktów), to w szkolnych działaniach profilaktycznych należy zaplanować doskonalenie umiejętności uczniów. Jednocześnie należy uwzględnić przygotowanie nauczycieli do prowadzenia tego typu zajęć i pozyskać do współpracy rodziców;
- czynnikiem sprzyjającym występowaniu zachowań agresywno-przemocowych są określone miejsca w szkole (np.: sklepik, szatnia, toalety), to działania profilaktyczne szkoły powinny uwzględnić np. zmiany organizacyjne (zmiany w dyżurach nauczycielskich i sposobach przemieszczania się uczniów) i architektoniczne (np. odpowiednie oświetlenie, wystrój wnętrz, zabezpieczenia pomieszczeń).

PODEJMOWANIE INTERWENCJI W SYTUACJACH SZCZEGÓLNYCH ZAGROŻEŃ

Działania podejmowane w sytuacjach wystąpienia zachowań agresywnych i przemocowych muszą mieć charakter kompleksowy. Ich celem jest zmiana zachowań sprawców i ofiar agresji. Skuteczność podejmowanych interwencji zależy od tego, czy w szkole został wypracowany i zaakceptowany, a następnie wprowadzony i konsekwentnie stosowany przez nauczycieli i rodziców, jednolity system reagowania na przemoc i agresję.

System reagowania powinien uwzględniać następujące założenia:

- należy reagować na każdą sytuację, w której występuje agresja i przemoc brak reakcji komunikuje uczniom, że mają prawo tak się zachowywać,
- doraźne sytuacje wymagają szybkiej i zdecydowanej interwencji,
- ważne jest wykazywanie troski o ucznia (dotyczy to zarówno ofiary jak i sprawcy). Nie należy potępiać ucznia, ale wskazywać na zachowania nieaprobowane, wyrażać brak zgody na stosowanie agresji i przemocy,
- każdą sytuację należy wnikliwie rozpatrywać,
- konieczne jest współdziałanie z innymi nauczycielami i udzielanie sobie nawzajem wsparcia.

Osoba podejmująca interwencje powinna unikać:

- agresji fizycznej,
- agresji słownej (nie obrażać, nie zawstydząć, nie oceniać ucznia, nie stosować komunikatów typu „Ty”),
- okazywania niepewności,
- długich monologów i moralizowania,
- wchodzenia w rolę sprawcy, by mu pokazać, co czuje osoba poszkodowana.

Powinna natomiast:

- reagować stanowczo,
- mówić prosto i jasno,
- traktować sprawcę jak osobę, która może sama wziąć odpowiedzialność za swoje czyny,
- jeśli to konieczne to użyć siły, ale tylko tyle, ile potrzeba np. do rozdzielenia bijących się uczniów,
- szanować ucznia (mówić o zachowaniu, nie o osobie).

Interwencja powinna zostać odnotowana w dokumentacji szkolnej - zgodnie z przyjętymi przez szkołę procedurami.

W przypadku braku efektu interwencji doraźnej nauczyciel powinien podjąć dalsze działania:

1. Przeprowadzić rozmowę z uczniem (uczniami) o jego zachowaniu:

- jeżeli w zdarzeniu przemocy uczestniczy więcej niż jedna osoba należy rozmawiać z każdym z osobna, zaczynając od lidera grupy,
- miejscem rozmów powinno być pomieszczenie zapewniające spokój i brak świadków,
- nauczyciel, który decyduje się na przeprowadzenie rozmowy powinien jasno określić jej cel,
- nauczyciel powinien opisać zachowanie ucznia, które jest powodem rozmowy,
- należy upewnić ucznia, że nauczyciel chce mu pomóc,
- sprawca (sprawcy) musi otrzymać od nauczyciela jasny i jednoznaczny komunikat o braku akceptacji zachowania agresywno-przemocowego,
- należy dać uczniowi szansę wypowiedzenia się na temat zachowania będącego powodem interwencji,
- wysłuchać, stosując aktywne metody słuchania,
- jeżeli uczeń milczy należy powrócić jeszcze raz do propozycji pomocy,
- omówić z uczniem skutki przejawianych przez niego zachowań oraz poinformować o potrzebie spotkania z rodzicami.

2. Omówić z rodzicami zachowanie dziecka i ustalić strategię współpracy rodziców ze szkołą:

- pozyskać ich do współpracy,
- ustalić jej zasady,
- opracować wspólnie z rodzicami projekt kontraktu dla dziecka, określić w nim zachowania nieakceptowane, oczekiwania wobec dziecka,
- ustalić katalog kar i nagród, terminy wykonania poszczególnych zadań określonych w kontrakcie,
- ustalić hierarchię konsekwencji oraz zasady odzyskiwania przywilejów.

3. Wspólnie z dzieckiem i rodzicami przyjąć ostateczną wersję kontraktu (dziecko ma prawo negocjować warunki kontraktu).
4. Monitorować realizację kontraktu.

Jeżeli kontrakt ma być udostępniony innym nauczycielom, o fakcie tym powinni być powiadomieni rodzice i uczeń.

W przypadku niewywiązywania się z przyjętego kontraktu szkoła powinna podjąć dalsze działania, w tym wynikające z przepisów prawa.

W rozmowach z **dziećmi- ofiarami przemocy** należy pamiętać, aby:

- powiedzieć dziecku o swoich intencjach,
- okazać ciepło i akceptację,
- wczuć się w stan emocjonalny dziecka,
- dostosować się do sposobu mówienia, siedzenia dziecka,
- aktywnie, uważnie słuchać,
- zadawać pytania ułatwiające nawiązanie kontaktu,
- unikać zbyt wielu dociekliwych pytań,
- być cierpliwym - dawać czas na udzielenie odpowiedzi,
- nie oceniać dziecka ani zdarzeń, które przedstawia,
- nie podważać jego wypowiedzi,
- pomagać dziecku nazywać uczucia,
- nie mówić za dziecko,
- nie wyręczać dziecka,
- pokazywać dziecku jego mocne strony, dowartościować je,
- docenić odwagę dziecka, kiedy mówi o bolesnych dla siebie zdarzeniach,
- uszanować jego odmowę i lęk, kiedy nie wskazuje sprawców,
- przypomnieć dziecku prawa, które go chronią,
- informować dziecko o wszystkim, co zamierzamy zrobić w tej sytuacji,
- zmotywować je do współpracy (z wychowawcą, pedagogiem szkolnym, terapeutą, przedstawicielami innych instytucji) w celu rozwiązania problemu.

Rodzice dziecka będącego ofiarą przemocy i agresji powinni być poinformowani o problemie, otrzymać wsparcie i pomoc ze strony szkoły (np. kontakt z pedagogiem, wskazanie innych instytucji).

W praktyce szkolnej działania dydaktyczne, wychowawcze, profilaktyczne i opiekuńcze splatają się ze sobą służą realizacji tych samych lub podobnych celów, ukierunkowanych na wszechstronny rozwój ucznia. Każdy nauczyciel, oprócz wiedzy i umiejętności związanych z realizacją określonych zajęć edukacyjnych, powinien posiadać zasób kompetencji przydatnych w pracy wychowawczej i profilaktycznej. Niezbędna jest mu wiedza z zakresu psychologii rozwojowej, wychowawczej, psychologii zdrowia, problematyki uzależnień, prawa. Ważna jest również świadomość własnych możliwości i ograniczeń dotyczących poruszanej problematyki.

Opracowano na podstawie:

- Surzykiewicz J. „Agresja i przemoc w szkole”, CMPPP, Warszawa 2000,
Grochulska J. „Reedukacja dzieci agresywnych”, Warszawa 1982,
Kmieciak - Baran K. „Młodzież i przemoc”, Przegląd Oświatowy, Gdańsk 2000,
Mellibruda J. „Oblicza przemocy”, Remedium XII,
Hansen W.B. „ School based alcohol prevention programs”, Alcohol World 1993.
Rylke H. „Pokolenie zmian. Czego boją się dorośli?”, WSiP, Warszawa 1999,
Gaś Z. „Profilaktyka w szkole. Zapobieganie uzależnieniom uczniów”, CMPPP, Warszawa 1997 ,
Szymańska J. „Programy profilaktyczne. Podstawy profesjonalnej psychoprofilaktyki” CMPPP, Warszawa 2002,
Danilewska J. „Agresja u dzieci - szkoła porozumienia” WSiP Warszawa 2002.

Szkoła wobec agresji i przemocy

Czynniki chroniące przed agresją

Czynniki przyczyniające się do agresji

1. Autorytet

Nauczyciele kompetentni, konsekwentni, sprawiedliwi, życzliwi (oddziałują jako autorytety).

Niekompetentni, niekonsekwentni niesprawiedliwi, nieżyczliwi (nie mają autorytetu).

2. Wzór zachowań

Nauczyciele (i cały personel) dają przykład rozwiązywania konfliktów pokojowo, z empatią.

W sytuacjach konfliktowych są opryskliwi, poniżają uczniów, nie słuchają wyjaśnień (zachowują się agresywnie).

3. Wymagania w nauce

Wymagania nie małe, ale realistyczne, - dające szansę sukcesu, zadowolenia, zachęcające do pozytywnej aktywności.

Wymagania nierealistycznie wysokie, skazujące na frustrację, porażkę, przynoszące negatywne emocje prowokujące do aktów agresji.

4. Metody pracy z klasą

Często rozmowy w kręgu „twarzą w twarz” i wspólna praca w zespołach, mieszanie składu zespołów, stymulowanie współpracy (metody integrujące klasę).

Tylko praca indywidualna, warunki audytoryjne, dzieci widzą nauczyciela i plecy kolegów, stymulowanie rywalizacji nie ingerowanie w istniejące podziały (metody podtrzymujące braki integracji).

5. Nauczanie elementów wiedzy psychologicznej

Przekazuje się wiedzę o przejawach, przyczynach agresji i zapobieganiu jej.

Nie przekazuje się istniejącej wiedzy na temat agresji i znieczulenia

Prowadzone są m.in. ćwiczenia rozwiązywania konfliktów, wyrażania uczuć i radzenie sobie z negatywnymi uczuciami bez zachowań agresywnych, reagowania na dziejącą się innym krzywdę.

społecznego, nie uczy się rozwiązywania konfliktów. Czasem zaleca się metody rozładowywania złości przez bicie w worek, krzyk, mocowanie się, rywalizację sportową (a to podtrzymuje skłonności agresywne).

6. Zasady współzycia

Obowiązki, prawa, zalecenia, zakazy i sankcje są jasno określone, obowiązuje postawa wzajemnego szacunku i unikania przemocy. Zasady współzycia są strzeżone.

Brak jasno określonych zasad lub są tylko fasadowe, nie przestrzegane,

7. Kontrola i opieka

Opiekunowie znają miejsca i sytuacje zagrażające i orientują się w tym, co robią dzieci. Wobec młodszych dzieci kontrola i opieka są bezpośrednie, wobec dorastających coraz bardziej pośrednie, oparte na rozmowie. Zawsze jednak opiekunowie pozostają czujni. W szkole nie ma miejsc bez sprawdzania, co się tam dzieje.

„Drugie życie” społeczności uczniowskiej wymyka się całkiem spod kontroli personelu szkolnego. Są jacyś sprawcy przemocy i ich ofiary i zapewne wielu obserwatorów zająć. Wśród uczniów panuje zmowa milczenia wynikająca z lęku i nawykowej bierności społecznej. W szkole kontrola i opieka są słabe, pełnione chaotycznie.

8. Nagrody i kary

Stwarza się okazje, by każde dziecko mogło doświadczać w szkole więcej pochwał niż nagan. Zachowania prospołeczne są nagradzane, ale nie systematycznie, bo to jest skuteczniejsze. Zachowania antyspołeczne, przemoc są karane niezbyt silnie, ale nieuchronnie i natychmiastowo. Uniemożliwia to czerpanie satysfakcji z aktu przemocy.

Uczniowie „trudni”, są rzadko chwaleni, nagradzani, a bardzo często łajani, karani.

Zachowania prospołeczne pozostają niezauważone lub traktowane są jako oczywistość, bez pochwały. Zachowania antyspołeczne, agresywne są karane silnie, ale niekonsekwentnie, i nie bezpośrednio po zająciu, więc już po doznanej satysfakcji z przemocy.

9. Oferty pozalekcyjnej aktywności

W szkole istnieją różne kółka zainteresowań, organizacje dziecięce, możliwości zabaw towarzyskich, akcje społeczne sport, turystyka.

W szkole jest mało możliwości dla zorganizowanej aktywności poza-, lekcyjnej. Istnieją dyskoteki i mecze - formy sprzyjające agresji przez dużą siłę stymulacji lub rywalizację.

10. Współdziałanie całego personelu szkoły

Cały personel szkoły i samorząd uczniowski włączeni są we wspólny front strzegący panowania w szkole zasad współżycia opartych na szacunku.

W szkole nie ma wspólnego frontu zapobiegania przemocy. Działania są jednostkowe, rozproszone, co nie przełamaniu ogólnego lęku i bierności.

11. Współpraca z rodzicami

Wychowawcy stwarzają okazję do integracji rodziców. Gdy wzrośnie zaufanie, można współpracować wychowawczo, rodzice pomagają w pracy nie tylko z ich dzieckiem, ale i z innymi, trudnymi we współżyciu. Szkoła przekazuje wiedzę nt. wychowania przeciw przemocy i korzysta z wiedzy rodziców.

Kontakty wychowawcy z rodzicami to wywiadówki o postępach w nauce zachowaniu uczniów, zbiórki pieniędzy, pisanie do rodziców nagan dla dzieci, wzywianie rodziców na „poważne” rozmowy. Często nasila to w domu i tak

12. Współpraca ze środowiskiem lokalnym

Istnieje na różnych polach.

Brak współpracy szkoły ze środowiskiem.

„Może się zdarzyć, że jesteś na kogoś zły i robisz wszystko, co się da, żeby zmienić swój gniew, ale wydaje się, że nic nie skutkuje. W takim przypadku daj drugiej osobie prezent. Brzmi to dziecinnie, ale jest bardzo skuteczne. Kiedy gniewamy się na kogoś, chcemy go zranić. Ofiarowanie mu prezentu zmienia to w pragnienie uszczęśliwienia go. Zatem gdy jesteś na kogoś zły, pošlij mu prezent. Gdy to zrobisz, przestanieś złościć się na tę osobę. To bardzo proste i zawsze skuteczne”.